

JOHN HOLLOWAY
Kapitalizmin İçinde, Kapitalizme Karşı
ve Kapitalizmin Ötesinde

In, Against, and Beyond Capitalism. San Francisco Lectures
© 2016 John Holloway

İletişim Yayınları 2430 • Politika Dizisi 156
ISBN-13: 978-975-05-2142-3
© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Bayram Şen
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Melis Oflas
DİZİN Aybars Yanık

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JOHN HOLLOWAY

Kapitalizmin İçinde, Kapitalizme Karşı ve Kapitalizmin Ötesinde

San Francisco Dersleri

In, Against, and Beyond Capitalism
San Francisco Lectures

ÇEVİREN *Utku Özmakas*

ANDREJ GRUBAČIĆ'İN ÖNSÖZÜYLE

JOHN HOLLOWAY 1947 yılında doğdu. Doktorasını Edinburgh Üniversitesi'nde siyaset bilimi alanında tamamladı. 1991 yılından beri Zapatista hareketiyle birlikte yaşamakta ve radikal siyaset üzerine yazmaya devam etmektedir. Editörlüğünü üstlendiği ve kaleme aldığı kitaplardan bazıları şunlardır: *State and Capital: A Marxist Debate*, *Global Capital, National State, and the Politics of Money*, *Open Marxism: Emancipating Marx*, *Zapatista!: Reinventing Revolution in Mexico*, *Change the World Without Taking Power* [İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek, çev. Pelin Sıral, İletişim, 2003], *Negativity and Revolution: Adorno and Political Activism* [Olumsuzluk ve Devrim, çev. Kutlu Tunca, Otonom, 2013], *Crack Capitalism* [Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak, çev. Bülent Doğan, vd., Otonom, 2011].

İÇİNDEKİLER

<i>TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ</i>	7
ÖNSÖZ	
Neden Holloway? · ANDREJ GRUBAČIĆ.....	9
BİR Biz Kimiz?	23
İKİ Sermaye, Bizi Boğan Şu Toplumsal Uyum	57
ÜÇ Biz Sermayenin Kriziyiz ve Bundan Gurur Duyuyoruz	81
KAYNAKÇA NOTU.....	115
KAYNAKÇA.....	121
DİZİN.....	123

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Bir keyif, bir mutluluk. Meksika'da, Puebla'daki masamın başına oturup birkaç yıl önce San Francisco'da verdiğim bir dizi dersin Türkçe baskısı için bu önsözü kaleme alıyorum. Hiç şüphe yok ki bundan büyük bir memnuniyet duyuyorum. Şu anda yazdıklarımın İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de ve başka birçok yerde okunacağını düşündükçe heyecanlanıyorum.

Bu, bir önsöz yazmaya başlamanın zevzekçe bir yolu; belki de gitgide karanlıklaşan bu dünyada önsöz yazmanın budalaca bir yolu. Bizi çepeçevre saran bu dünya giderek daha otoriter, daha eşitsiz, daha yıkıcı, daha şiddet dolu bir hal alıyor. Bir korku dünyası, bizi ürküten bir dünya... Dahası, sadece Türkiye'de değil; sadece Meksika'da değil. Her yerde.

O halde neden mutluluk, keyif ve heyecan mesajlarıyla başladım önsöze? Çünkü dünyayı tepetaklak etmemiz gerekiyor; çünkü dünyayı kendimizin kılmamız gerekiyor. Çünkü siyasetçilere (2001-2002 yıllarında Arjantinlilerin attığı o sloganda olduğu gibi, “¡Que se vayan todos!”) “Defolup gidin, bu dünya bizim” demek zorundayız. Üstelik sadece si-

yasetçilere de değil; onların efendilerine de, kapitalistlere de ve mevcut toplumun o meşhur tanrısına da, yani paraya da: Defolup gidin, bu dünya bizim! Çekip gidin, gezegeni yerle bir etmeyin! Defolup gidin, kendi yaratıcılığımızı bambaşka bir yolla organize edebiliriz. Bizim sermayeye ihtiyacımız yok; paraya da. Yalnızca kolektif yaratıcı zekâmıza ihtiyacımız var; başka bir deyişle sevgiye.

Her şeye rağmen ya da daha ziyade her şeye karşı, giderek büyüyen kapitalist fırtınaya karşı mutluluk ve keyiften çıktık yola. Çapulculuk yapmak istiyoruz; tıpkı Gezi Parkı'nda yaptığımız gibi çapulculuk yapmak. Dünyanın dört bir yanında, hatta Puebla'da bir masanın başında otururken bile çapulculuk yapmak...

Öyleyse evet: Bu kısacık kitap Türkçede yayımlandığı için çok mutluyum. Kitabı çeviren Utku Özmakas'a ve yayımlanmasını sağlayan İletişim'deki herkese en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Şimdi kitabı kapıp sokaklara çıkın ve dans edin. Türkiye'de giderek artan akademik baskılara karşı dans edin; toplumun içe kapanışına karşı dans edin; önünüze dikilmiş gerçek ve metaforik duvarlara karşı dans edin; Kürtlerle birlikte dans edin; mültecilerle birlikte dans edin; sınırlara karşı dans edin; bambaşka bir dünya için dans edin.

John Holloway
Eylül 2016

Neden Holloway?

ANDREJ GRUBAČIĆ

Pozitif düşünceyi eleştirmek, Kaliforniya’da tehlikeli bir şeydir; hele de bunu, adı Namaste* Salonu olan bir yerde yapıyorsanız. Gerçi, Nisan 2013’te Kaliforniya Bütünlüklü Çalışmalar Enstitüsü’nde verilen bu enfes derslerde, John Holloway’in yaptığı tam da buydu. Öğrenciler ve eylemciler onu alkışladı, onunla tartıştı ve Antropoloji ile Toplumsal Değişim Bölümü tarafından düzenlenen bu unutulmaz entelektüel sohbetin fiili birer parçası oldular.

Burada, John Holloway’in Marksizminin yapısını ve bu düşüncenin çağdaş anti-kapitalist teorideki yerini tartışacağım. Bunun için de Holloway’in düşüncesinin dört temel alanına odaklanacağım.

Bunlardan ilki diyalektik. Roy Bashkar ve eleştirel gerçekçilerin gösterdiği üzere (Norries, 2009) bütün bir Batı felsefi geleneği, temelden farklı iki pozisyon arasında yaşanan bir çatışma olarak açıklanabilir. Parmenides’le başlayan ilk pozisyon, açık bir şekilde nesnelere değişmeden

(*) Sanskritçede “önünde saygıyla eğiliyorum” anlamına gelen bir alçakgönüllülük ifadesi – ç.n.

kaldığını ileri sürer. Nesnelere değişmez; dönüşüme uğramaz. Herakleitos'un başını çektiği ikinci pozisyon ise, nesnelere bir değişim örüntüsü içerisinde olduğunu düşünür (Graeber, 2001). Dünya mütemediyen akış halindedir; oluş ve bozuluşa tabidir. Tıpkı Adorno için olduğu gibi, Holloway için de "düşünce, nesnelere bekleyen potansiyele kulak verir." Nesnelere ya da kurucu öğeler, daimî bir hareket içerisinde ve düşüncemiz "yalnızca gözümüzün gördüğünü" düşünmeye direnir (Adorno, 1990: 19). Nesnelere bir süreç içerisinde düşünüldüğü ve toplumun eylem vasıtasıyla inşa edildiği düşünce tarzının en iyi bilinen örneği, Hegel ve Marx'ın düşünceleridir. Holloway'î diyalektik gelenek içerisine yerleştirmek hiç de yanlış olmayacaktır; üstelik Holloway, diyalektik kavramını savunmanın aslında hem kuramsal hem de politik açıdan önemli olduğunu ısrarla dile getirir. Yine de, burada durmak aynı ölçüde yanlış olur. Holloway'ın diyalektiğinin Hegel'in diyalektiğiyle hiçbir alakası yoktur. Holloway'ın politik ve entelektüel projesi, açık ve *negatif* bir diyalektik kavramı geliştirme çabasıyla şekillenmiştir.

Reel sosyalizmin yıkılmasından sonra pek çok Marksist –özellikle de Fransızca konuşulan dünyada– pozitif düşüncenin dogmatik kesinliğini rafa kaldırdı. Artık daha fazla sentetik düşünceye, daha fazla sona, daha fazla kesinliğe düşüncede yer olmadığını ilan ettiler. Bu, Fransız Komünist Partisi'nin resmî düşüncesine karşı yükselen entelektüel ve politik protestolarda olduğu gibi, tamamen makul bir tepkiydi. Aralarında Deleuze, Guattari, Foucault ve Negri gibi isimlerin de bulunduğu '68 sonrası Marksistlerinin yeni kuşağı, mantıklı hamlenin, direksiyonu Hegel'den Spinoza'ya, çelişkiden farka doğru kırmak olduğunu düşünüyordu. Bu postyapısalcı eğilim, bütünlükler, soyut kategoriler ve yekpare devrimci özneler gibi safralardan kurtul-

du. Holloway'e göre bunu yaparken lüzumundan fazla ileri giderek pire için yorganı yaktılar. Holloway'in zaman kaybetmeden işaret ettiği üzere, bu isimlerin entelektüel kaygısı, bütünlük ya da pozitif sentezle alakadar olduğunda ve meşhur "çelişki" işçi sınıfına dair pozitif kavrayışta somutlaştığında tamamen meşru hale gelir. Holloway'in pek çok önemli kitabında (Holloway, 2005 ve 2010) ele aldığı bu muazzam paradoks, tam da aynı isimlerin düşüncenin yeni bir olumlanmasına ve sentetik bir kapanışa geri dönmesine yol açan diyalektiğe yönelik retlerindeki aşırılıklı tutumun kendisinde de görülür. Yeni otonomcular ya da işçilik sonrası kuram, küreselleşme karşıtı hareketle birlikte ayyuka çıkmıştır ve bu düşünce en iyi ifadesini –bütün diyalektiği sentetik, Hegelci gelenekle özdeşleştiren– Antonio Negri, Michael Hardt ve Sitüasyonist Kolektif'in çalışmalarında bulmuştur. Elbette bu durumun çok ciddi politik sonuçları oldu. Marx'ın en önemli görüşlerini –dünyanın tekil ve münferit nesnelere ziyade süreçlerden ve eylemlerden oluştuğu düşüncesini– benimseyen açık uçlu bir düşünüşün yerini, yeni bütünlüklere ("İmparatorluk" ve "çokluk"a) kucak açan bu yeni pozitiflik aldı. Bu düşünce, siyasi partilerden ve sosyalist hükümetlerden de hüsnükabul gördü.

Bu nedenle Holloway bizi diyalektik düşünceyi kaldırıp bir kenara atmaya değil, aksine bu kavramı yeniden tanımlamaya ve geliştirmeye davet eder. Onun Marksizmi, hareketi, değişkenliği ve mücadeleyi olumlayan başka bir mantuk biçimine dayanır. Bu düşünce hareketi, yaşamın zenginliğini, tikkelliğini (özdeş-olmayışı) ve "akıntıya karşı yüzmeyi", yani sömürüye, tahakküme ve sınıfsal ayrıma karşı durmayı savunur. Kapitalist toplumun içinde, kapitalist topluma karşı ve kapitalist toplumun ötesinde yer alan çelişkili bir düşünce olmaksızın, sermaye bir kez daha şeyleştirilmiş bir nesne,

basite indirgenmiş bir şey olmaya başlar ve (soyut) emeğin yaratıcı ve yararlı bir etkinliğe dönüştüğü bir toplumsal ilişki olmaktan çıkar. Çelişkiden muaf bir dünya kurmak için verdiğimiz çelişkili mücadelede, bize yalnızca açık bir diyalektığın, kusurlu dünyaya dair doğru dürüst bir düşünüşün, –hiçbir garantisi olmayan– bütünlüğe dayanmayan bir düşüncenin yardımı olabilir.

Holloway'ın yapıtı üzerinde etkili olan ikinci çizgiyse genel olarak İtalyan otonom düşüncesi ve bilhassa da Mario Tronti'nin düşüncesidir. Tronti, ufuk açan “Lenin İngiltere’de” (1979) başlıklı makalesinde “kapitalist gelişmeyi ön sıraya ve işçileri de arkaya koyan anlayışla fazlaca zaman kaybettik. Bu, bir hata. Artık durumu tersine çevirip sorunu tanımlamalı ve en baştan başlamalıyız: Ve bu başlangıç da işçi sınıfının sınıf mücadelesidir” demişti (1979: 1). Sermayemek ilişkisinin bu meşhur tersine çevrilişi, otonomcu projenin erken bir tarifiydi. Bu akıl yürütme, kapitalizmi anlamak için işçi sınıfının verdiği mücadelelerden yola çıkmamız gerektiğini işaret ederek devam ediyordu. Kapitalizm, oluşturma-yıkma-yeniden oluşturma çerçevesinde süregiden bir hareket içerisinde gelişir. Bu da toplumsal düzenin yeni biçimlerinin, kapitalist rasyonalitenin ortaya koyduğu kaçınılmaz sonuçlar olmadığı anlamına gelir. Holloway'ın öne sürdüğü gibi aralarında Antonio Negri (Hardt ve Negri, 2000; 2004) ile Paulo Virno'nun (2004) da bulunduğu pek çok post-otonomcu düşünürü göre buradaki sorun, Trontici tersine çevirmenin, düşüncenin ufkundan çıkmış olmasıdır. Bu kuramcılar, negatif düşüncüyü bir yana bırakarak yalnızca tahakküm analizine odaklanan paradigmatik bir yaklaşım geliştirmiştir. Holloway, bu yaklaşıma *pozitif otonomculuk* der. Pozitif otonomculuk, bir kriz kuramı olarak değil de, kapitalizmin yeniden yapılandırılma kuramı olarak Marksizmdir. Yeni devrimci fail, yani çokluk, tahakküm iliş-

kilerinden türetilmiş kimlikçi* bir öznedir. Bu nedenle Holloway *negatif otonomculuğun* yanı sıra durağan olmayan ve soyut emeğin dünyasında donakalmamış bir devrimci analize çağrıda bulunur.

Trontici tersine çevirme, Marksist kanona yeni bir olanak sunması bakımından hayli önemlidir; ancak bu çağrı işin sadece bir yarısını oluşturur. Öteki yarısını ise Adorno'nun *Negatif Diyalektik* (1990) kitabı oluşturmaktadır. Bu iddia kulağa biraz tuhaf geliyor olabilir. John Holloway genellikle sınır tanımayan, bulaşıcı iyimserliğiyle ve insanı teskin eden devrimci yazma üslubuyla tanınır. Hiçbir zaman toplumsal ve politik mücadeleden geri adım atmamış; her daim sermayenin ve tahakkümün dünyasında çatlaklar yaratmanın yollarını araştırmıştır. Öte yandan Adorno ise çoğunlukla kültürel bir seçkinci olarak görülür: İşleri olurlarına bırakmış bir filozofun simgesi, herkesin malumu olan anlaşılmaz üslubuyla tanınan kötümser bir kuramcı ve öğrencileri eylem yaptığında polisi çağırmak gibi kötü bir alışkanlığı olan biri. Bununla birlikte Holloway için Adorno'nun kuramsal mirası epey katmanlı ve inceliklidir. Adorno, özdeşliğe dayanmayan bir kavram ve hareketi (özellikle ilk sıraya koyan devrimci bir kuram inşa etmeyi olanaklı kılar. Yine de bu, sermayenin koltuğuna işçi sınıfını geçirmek ve özdeşliği tamamen terk etmek için yeterli değildir. Burada negatif ya da eleştirel düşünce kendisini kaçınılmaz şekilde açığa vurur. Negatif diyalektik, mevcut durumun yanlışlığının ontolojisidir. “Mevcut durumun doğruluğu, bundan bağımsızdır: Ne bir sistem ne de bir çelişki.” (1990: 11)

Adorno'nun niyeti “öznenin gücünü kurucu öznelik safatasında bir gedik açmak için kullanmaktır. Yazar, kendi

(*) Kitap boyunca sıkça kullanılacak bu terim hem “özdeşlikçilik” hem de “kimlikçilik”e göndermede bulunmaktadır. Çeviride yeri geldikçe iki karşılık da kullanılacaktır – ç.n.

zihinsel itkilerine güvenmeye başladığından beri ödevi budur” (1990: xx). Diyalektik, özdeşliğe karşı verilen bir mücadeledir; sermayenin içinde, sermayeye karşı ve sermayenin ötesinde var olan negatif özneye dar gelen bir mantıktır. Yakasını pozitivist mirastan kurtarmış bir diyalektik, senteze dayanmayan bir olumsuzlama, özdeşliğe karşı yaratıcı bir hareket, analizinin merkezine özdeş-olmayışı koyan düşüncenin taşkınlığıdır: “Diyalektik, özdeş-olmayışa dair tutarlı bir farkındalıktır.” Holloway’in düşüncesindeki (ikinci) anahtar öge budur. İşçi sınıfı kapitalizme karşı ayaklanır –bu ayaklanma, kapitalizmin krizini oluşturur– ancak aynı zamanda kendisine karşı da ayaklanır. Bu açık politik özne, yani işçi sınıfı, “özdeş-olmayışa dair tutarlı bir farkındalığın” yaratıcı gücüyle kapsayıcı ve çelişkili bir “biz”e dönüşür. Kimliğe (kurucu özneye) karşı düşünmek, özdeşliğe (yabancılaşmış emeğe) karşı harekete geçmek ve sınıf mücadelesini sürekli bir negatif devrim olarak kavramak: İşte insanın yaratıcılığının doruk noktasına ulaştığı an (Marx’ın şu tartışmalı “üretim güçleri” terimiyle kastetmek istediğinin aslında bu olduğunu umut ediyoruz). O halde devrimci kuram, tam da burjuva düşüncesinin özünün eleştirisidir; soyut emek ile yaratıcı (çelişkili) insani edim arasındaki antagonizmayı görünmez kılan politik ekonomi kategorilerini hedef tahtasına oturtan bir eleştiridir. Adorno’nun el vermeyle tersine çevirme hamlesi nihayete varır. Tronti, Adorno’nun negatifliğine ihtiyaç duyarken, Adorno da Tronti’nin yaratıcılığı olmadan eksik kalır. Eleştirel teori olmadan tutarlı bir otonomculuk olmayacağı gibi, çekirdeğinde otonomcu projenin yer almadığı bir eleştirel teori de etkisiz kalır (Holloway, Matamoros ve Tischler, 2009).

Holloway üzerindeki üçüncü etkiyse devlet türetmeci [*state derivationist*] akıl yürütmedir. 1970’lerin zengin Marksist devlet kuramları tartışmalarının katılımcılarının

belki de en az bildiği şeylerden biri olan Alman devlet türetmeci ekolü, Holloway'ın entelektüel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Holloway ve Picciotto (1978) bu önemli kuramsal eğilimi İngilizce konuşulan dünyaya tanıtan ilk Marksistlerdi. Türetmecilere göre, devlete ilişkin her tartışmanın asıl meselesi, devletin aldığı biçim (“biçim analizi”) olmalıdır. Devletin özerkliği bir hülyadan başka bir şey değildir; devlet, sermayeden ve birikim süreçlerinden bağımsız olmadığı gibi bunların dışında bir yerde de değildir. Devletler, sermayenin yeniden üretimi esnasında üretilen ilişkiler ve örgütsel biçimlerden ibarettir. Türetmeci ekolün muazzam kuramsal katkısı, devlete yönelik yaklaşımı ne olursa olsun, Marksistlere devletin “sınıf mücadelesinin içeriği ile biçimin diyalektiğine dayandığı”nı anımsatmasıdır (1978: 31). Holloway, bilhassa devlete toplumsal ilişkilerin kapitalist biçimi olarak vurgu yapan Joachim Hirsch'in görüşlerinden etkilenmiştir. Holloway'ın bundan çıkardığı politik sonuç şudur: Devlet aslında toplumsal ilişkilerin kapitalist bir biçiminden ibaretse o halde devrim yapmak için devleti kullanmayı aklınızın ucundan bile geçirmemelisiniz. Holloway'ın bu kitabında tanımladığı üzere devlet, toplumsal organizasyonun özgül bir biçimi, nesnelere görünmenin ve bir şeyler yapmanın bir yolu ve insanları hesaba katmayan toplumsal bir örgütlenme biçimidir. Devletler, “pembe”* olduklarında bile, toplumsal hareketler üzerinde ikili bir etkiye sahiptir: Önderlikle hareketin arasına mesafe koyarlar ve hareketleri sermayeyle barışmaya zorlarlar. İşte bu yüzden devlet-merkezli politikaların reddedilmesi ve bu politikaların yerini “devrimin anti-grameri”nin alması gerekir. Bu yaklaşım, Holloway'ın Meksika'ya gitmesiyle, bilhassa da

(*) “Kızıl devlet” teriminden türetilmiş bu ifade, evlilik, evlat edinme vb. alanlarda eşcinsellerin haklarını tanıyan devlet yapılanmalarını kastetmek üzere kullanılır – ç.n.

Zapatista isyanına katılmasından sonra düşünce evreninde yeni bir itki kazanmıştır.

Ocak 1994'te, Meksika, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) imzalandığı gün, bir grup Maya yerlisi Meksika hükümetine karşı savaş ilan edip Chiapas'ın güney bölgelerinde bazı yerleşimleri ele geçirdi. Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN) ayaklanmanın başladığı gün ilan edilen Birinci Lacandon Ormanı Deklarasyonu'nda taleplerini açıkça ifade etmişti: İş, toprak, ev, gıda, sağlık, eğitim, bağımsızlık, özgürlük, demokrasi, adalet ve barış. Açıklamalarında Meksika Anayasası'nın 39. maddesini alıntılarını yaptı: "İnsanların hükümet biçimini değiştirme ya da dönüştürme hakları hiçbir zaman devredilemez." Meksika ordusu ayaklanmayı bastırmak üzere harekete geçtiğinde dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca insan, ordunun Zapatistalara yönelik saldırılarına son vermesini istemişti. EZLN kent merkezlerinden çekildiyse de, işgal ettikleri topraklar "isyan bölgeleri" haline geldi. Şiddetten kaçınmaya çalışırlarsa da, gerilla kuvveti "özerkliğe" sonuna kadar bağlı kaldı: Bölgesel bir öz-denetime; politikanın, adaletin, eğitimin, sağlığın ve ekonominin öz-yönetimine duyulan bağlılık asla terk edilmedi.

John Holloway, siyasetin yeniden icadı çerçevesinde Zapatistaların önemini fark eden ilk isimlerden biriydi (Holloway ve Pelaez, 1998). Negri ve öteki pozitif otonomcular dünya sisteminin asli ülkelerinde, internetin sağımı sorunlu kurcalayan bu "bilişsel", "gayrimaddi" işçiler arasında yeni bir devrimci proletarya bulmaya çabalarırken, Holloway yeni politikanın Chiapas'taki yerel köylülerce şekillendirileceğini ileri sürmüştü. Zapatistalar, devlet-merkezli politika ve Leninist öncülük yaklaşımı da dahil olmak üzere sosyalist gelişimci yaklaşımın geleneksel öğretilerini reddetmiş-

tir. Holloway'e göre Zapatistalar "diyalojik politika"ya emsal teşkil eder. "Preguntando caminamos" ("Sorgulayarak ilerliyoruz") deyişini, yaratıcı öz-etkinliklerinin asli ilkesi bellemiştir. Eski kesinlikler ve aşınmış dogmatizm kaldırılıp bir kenara atılmalıdır. *Zapatismo*'yla ortaya çıkan bir ideoloji değil, bir fikirler festivalidir. Bu festival tutarsız değildir; içten içe bir dizi *çelişkili* fikri ve pratiği bünyesinde barındırır. İşte, Holloway'e –her şeyden çok– ilham veren budur. *Zapatismo*'nun kalbinde, örgütlenme biçimi (son kerte de bir ordu) ile isyan hareketi (ordu olmak istemeyen bir ordu) arasındaki çelişki yatar. En başta da, örgütün askeri yapısı ile yerli toplulukların özerk yaşam biçimleri arasındaki karşıtlıkta bir çelişki vardır. Zapatistalar bir sentez değildir; direniş, pozitif bir fiğüre indirgenemez. Zapatistalar şöyle der: "Bizler sıradan insanlarız, mükemmelen sıradan kadınlar ve erkekler, çocuklar ve yaşlılarız; işte tam da bu nedenle isyankârız." Bu çelişki politikası, kolektif kimlikle birlikte bünyesinde ilginç bir ilişkiyi de barındırır. Zapatistalar kimliği kullanarak reddeder.* Daha en başından beri "Neredeyse tamamen yerlilerden oluşan bir hareketiz; ancak yalnızca yerli bir hareket değiliz. Yalnızca yerlilerin hakları için savaşıyoruz; aslına bakılırsa bütün insanlık için savaşıyoruz," demişlerdi. Sınıflandırmanın elinden bir sabun misali kayıp kaçan *Zapatismo*, *vakur bir öfkenin* daimî hareketidir. Sonuç olarak, Zapatistalar topraksal ya da Holloway'in terimini kullanarak söylersek mekânsal bir "çatlak"ta ikamet eder. Chiapas ormanlarında ve dağlarında geçen otuz yıldan sonra, farklı türden toplumsal ilişkilere, devlet mantığından uzak incelikli bir toplumsal örgütlenme biçimine dayanan bir toplum oluşturdular. Chiapas'taki Zapatista bölgelerinin girişinde yer alan tabelalarda "Kötü Hükümet Giremez, Burada Kuralı Halk Koyar" yazar.

(*) Burada "(ref)use" ifadesiyle bir söz oyunu yapılmaktadır – ç.n.